

Siber Zorbalık: Tanımı, Yaygınlığı, Etkileri, Risk ve Koruyucu Faktörleri

Cyberbullying: Definition, Prevalence, Effects, Risk and Protective Factors

 Burak Akdeniz¹, Aysun Doğan²

¹Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon

²Ege Üniversitesi, İzmir

ÖZ

Siber zorbalık, bilgisayar, cep telefonu veya diğer elektronik cihazlar kullanılarak gerçekleştirilen kasıtlı, tekrarlayıcı ve zarar verici davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Son yıllarda, İnternet kullanımındaki artışa paralel olarak siber zorbalık oranlarında artış meydana gelmiştir. Özellikle ergenler arasında siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma yaygınlığı oldukça yüksektir. Siber zorbalık yapan veya siber zorbalığa maruz kalan ergenler ciddi ruhsal problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu sebeple, ergenlerin bu olumsuz etkilere maruz kalmasını önlemeye yönelik çalışmalar gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Siber zorbalıkla ilişkili risk faktörlerinin ve koruyucu faktörlerin belirlenmesi, siber zorbalığı önlemeye yönelik çalışmalara yol göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu derleme çalışmasında, siber zorbalığa etki eden risk faktörlerine ve koruyucu faktörlere ilişkin kapsamlı bir bakış açısı sunulması ve siber zorbalığın tanımı, tarihsel gelişimi, yaygınlığı ve sonuçları hakkında bilgi aktarılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada, öncelikle siber zorbalığın tanımı yapılmakta, ardından sırasıyla, tarihçesi, yaygınlığı ve risk faktörleri ile koruyucu faktörler detaylı olarak ele alınmaktadır. Siber zorbalığa ilişkin faktörleri kapsamlı olarak ele alan bu çalışmanın ilgili alan yazına katkı sağlaması ve bu alanda çalışan uzmanlara yol göstermesi beklenmektedir

Anahtar sözcükler: Siber zorbalık, yaygınlık, risk faktörleri, koruyucu faktörler, ergenlik

ABSTRACT

Cyberbullying is defined as intentional, repetitive, and harmful behaviors carried out using computers, cell phones, or other electronic devices. In recent years, there has been an increase in the rates of cyberbullying parallel to the rise in Internet usage. Particularly among adolescents, the prevalence of cyberbullying and cyber victimization are quite high. Adolescents who cyberbully or cyber victim face serious mental health problems. In this reason, efforts should be made to prevent adolescents from being exposed to these negative effects. It is crucial to identify the risk factors and protective factors related to cyberbullying, as they can guide preventive interventions. The review aims to provide a comprehensive perspective on the risk factors and protective factors influencing cyberbullying. Furthermore, information was provided regarding the definition, historical trend, prevalence, and consequences of cyberbullying. In this review, firstly, the definition of cyberbullying is provided, followed by a detailed discussion of its history, prevalence, risk factors, and protective factors. It is expected that the study, which comprehensively explains the factors related to cyberbullying, will contribute to the literature on cyberbullying and provide guidance to professionals working in this field."

Keywords: Cyberbullying, prevalence, risk factors, protective factors, adolescence

Giriş

İnternet, son yıllarda hayatımızın önemli bir parçası haline gelmiştir. Çevrimiçi ortamlar, bilgi edinme, eğlenceli içeriklere erişim, sosyalleşme ve iletişim açısından kolaylıklar sağladığı için insanlar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır (Kim ve ark. 2017). Her yaş grubunda teknoloji ve internet kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle ergenler arasında internet kullanımının oldukça yaygın olduğu bilinmektedir (Kowalski ve ark. 2019). Ergenler genellikle eğitim (örn. ödev), eğlence (örn. bilgisayar oyunları), akranlarıyla sosyal ilişki kurma ve bu ilişkileri sürdürme (örn. sosyal medya siteleri) amacıyla çevrimiçi ortamları kullanmaktadır (Gross 2004).

İnternet kullanımının yaygınlaşması bir yandan insanlara pratik yoldan sosyalleşme, iletişim kurma, bilgi edinme ve boş zamanlarını değerlendirme imkanı sağlarken; diğer yandan, siber zorbalık gibi bazı problematik davranışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Englander ve ark. 2017, Kim ve ark. 2017). Siber zorbalık, bilgisayar, cep telefonu veya diğer elektronik cihazlar kullanılarak gerçekleştirilen kasıtlı, tekrarlayıcı ve zarar verici davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Hinduja ve Patchin 2017).

Siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma, bireylerin bilişsel, duygusal, sosyal ve akademik gelişimine kısa veya uzun vadede olumsuz yönde etki etmektedir (Kowalski ve ark. 2019). Siber zorbalık üzüntü, öfke, hayal kırıklığı, utanç veya korku gibi olumsuz duygulara yol açmaktadır (Hinduja ve Patchin 2017). Bu sebeple, siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin depresyon ve sosyal kaygı oranları daha yüksektir (Fahy ve ark. 2016). Ayrıca, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma ile akademik problemler (Watts ve ark. 2017), problematik internet kullanımı (Gámez-Guadix ve ark. 2013) ve madde kullanımı (Zsila ve ark. 2018) arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.

Siber zorbalığın yaygınlığına dair bulunan oranlar büyük ölçüde değişkenlik göstermekle birlikte, Brochado ve arkadaşları (2017) gerçekleştirdikleri derleme çalışmasında, %79,3'e varan oranda siber zorbalık yapma ve %56.9'a varan oranda siber zorbalığa maruz kalma raporlayan çalışmalar olduğunu bildirmiştir. Yüksek yaygınlık oranları ve bireyler üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, siber zorbalığı önleyici çalışmalar gerçekleştirilmesi kritik öneme sahiptir. Bu önleme çalışmalarını gerçekleştirmenin ilk adımı ise, siber zorbalık yapmaya ve siber zorbalığa maruz kalmaya ilişkin risk faktörlerinin ve koruyucu faktörlerin belirlenmesidir.

Bu çalışmanın amacı, siber zorbalığın tanımına, yaygınlığına, etkilerine, risk faktörlerine ve koruyucu faktörlere dair kapsamlı bir bakış açısı sunmaktır. Çalışmada, öncelikle siber zorbalığın tanımı yapılmakta, ardından sırasıyla, tarihçesi, yaygınlığı ve risk faktörleri ile koruyucu faktörler detaylı olarak ele alınmaktadır. Alan yazında, siber zorbalığa ilişkin bireysel, aile, akran, okul bağlamındaki faktörleri bir arada inceleyen kapsamlı çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Bu nedenle, siber zorbalığa ilişkin Türkiye'deki ve uluslararası alan yazındaki çalışmaları derleyen bu çalışmanın, sunduğu kapsamlı bakış açısıyla ilgili alan yazına katkı sağlaması, siber zorbalığın yaygınlığına, etkilerine ve risk faktörlerine ilişkin farkındalık kazandırması ve siber zorbalığı önlemeye yönelik çalışmalar için kaynak oluşturması beklenmektedir.

Tanımı, Türleri ve Tarihçesi

Geleneksel zorbalık (akran zorbalığı), öğrencinin zaman içerisinde tekrarlayan bir şekilde, bir veya daha fazla öğrencinin şiddet içerikli davranışlarına (ör. fiziksel, sözel, ilişkisel) maruz kaldığı, güç dengesizliği veya asimetrik güç ilişkisinin olduğu bir durumdur (Olweus 2013). Siber zorbalık ise, bilgisayar, cep telefonu veya diğer elektronik cihazlar kullanılarak gerçekleştirilen kasıtlı, tekrarlayıcı ve zarar verici davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Hinduja ve Patchin 2017). Diğer bir tanıma göre siber zorbalık, başkalarına rahatsızlık veya zarar verme niyetiyle, düşmanlık veya saldırganlık içeren mesajları elektronik veya dijital medya yoluyla tekrarlayıcı şekilde bireylere veya gruplara ileterek gerçekleştirilen davranışlardır (Elsaesser ve ark. 2017). Alanyazında, siber zorbalık kavramı yerine 'sanal zorbalık', 'siber suçlaştırma', 'çevrimiçi taciz', 'elektronik saldırganlık', 'elektronik mağduriyet' veya 'internet tacizi' gibi bir dizi farklı terim de kullanılmaktadır (Selkie ve ark. 2016).

Li (2007) ve Willard (2007) yedi farklı siber zorbalık türü tanımlamıştır: Alevlenme (flaming), bir kişi hakkında, bir gruba veya o kişiye özel olarak öfkeli, saygısızca ya da kaba mesajlar göndermeyi içermektedir. Çevrimiçi taciz (online harassment), tekrarlayıcı bir şekilde saldırganlık içeren mesajlar gönderme şeklinde gerçekleşmektedir. Siber taciz (cyberstalking), çevrimiçi tacizi biraz daha ileriye taşıyarak, saldırganın kurbanına tehdit edici mesajlar göndermesidir. Kötüleme/iftira (denigration), zorbalık yapan kişinin başka bir kişi hakkında diğerlerine doğru olmayan veya zedeleyici mesajlar göndermesidir. Maskeleyme/olduğundan farklı görünme (masquerading), zorbalık yapan kişinin başka biriymiş gibi davranıp birisi hakkında diğer insanlara tehdit edici veya zararlı bilgiler göndermesini veya yayınlamasını içermektedir. Hile (trickery), zorbalık yapan kişinin diğer kişiyi kandırarak elde ettiği utandırıcı, özel veya hassas bilgileri görüntülemeleri için başkalarına göndermesi veya yayınlaması olarak tanımlanmaktadır. Dışlama (exclusion) ise, zorbalık yapan kişinin kasıtlı olarak bireyleri çevrimiçi bir grubun dışında bırakmasını ve böylece dışlanan kişiyi otomatik olarak küçük düşürmesini/damgalamasını (stigmatizing) içermektedir.

Siber zorbalık ile geleneksel zorbalık, bazı benzerlikler ve farklılıklar içermektedir. Her iki zorbalık türünde de temel kriterler; davranışın kasıtlı ve tekrarlayıcı olması ve taraflar arasındaki güç dengesizliğidir. Siber zorbalık yapanların ve siber zorbalığa maruz kalanların çoğu, aynı zamanda geleneksel zorbalık yapmaktaki veya geleneksel zorbalığa uğramaktadır (Hinduja ve Patchin 2017). Ayrıca, hem geleneksel zorbalık hem de siber zorbalık benzer risk faktörlerine ve koruyucu faktörlere sahiptir; dolayısıyla, benzer değişkenler tarafından yordanmaktadır (Kowalski ve Limber 2007).

Siber zorbalık ve geleneksel zorbalığın benzer özellikleri olmakla birlikte, siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayıran ve onu geleneksel zorbalıktan potansiyel olarak daha zararlı hale getiren bir dizi özgül özellik bulunmaktadır (Kim ve ark. 2017, Kowalski ve ark. 2019). Anonimlik, siber zorbalık ile geleneksel zorbalığı

ayırır temel özelliklerden biridir. Geleneksel zorbalıkta, zorbalık yapanın kimliği açıkça belliyken, siber zorbalıkta bu kişinin kimliği belirsiz olabilmektedir. Kowalski ve Limber (2007) tarafından ortaokul öğrencileriyle gerçekleştirilen bir çalışmada, siber zorbalığa maruz kalan öğrencilerin yaklaşık yarısı (%48), kendilerine siber zorbalık yapan kişinin kimliğini bilmediklerini ifade etmiştir. Siber zorbalıkta, bireylerin kendilerini kolayca savunamayacakları bir güç dengesizliği meydana gelebilmektedir. Geleneksel zorbalıktan farklı olarak siber zorbalıkta güç dengesizliği teknoloji kullanımındaki beceri ve anonimlik ile karakterizedir (Dooley ve ark. 2009, Rose ve Tynes 2015). Diğer yandan, siber zorbalıkta, “tekrar” unsuru özgül bir biçim almaktadır. Çevrimiçi ortamdaki bir mesaj tekrarlayıcı biçimde görüntülenebilmekte ve uzun süreli etkiler meydana getirebilmektedir. Çevrimiçi mesajların kolay paylaşılabilir olması ve kalıcılığı nedeniyle, siber zorbalık davranışı bir kez sergilendikten sonra başkaları tarafından tekrar tekrar görüntülenebilmekte veya paylaşılabilir (Tokunaga 2010). Buna ek olarak, geleneksel zorbalık sınırlı zaman dilimleri içerisinde gerçekleşirken; siber zorbalık doğası gereği günün herhangi bir saatinde ve herhangi bir yerde meydana gelebilmektedir. Ayrıca, geleneksel zorbalık genellikle okul ortamında gerçekleşirken; siber zorbalık, okul ortamında veya okul dışında gerçekleşebilmektedir. Son olarak, geleneksel zorbalıkta, zorbanın etki alanı çevresindeki kişilerle sınırlıyken; siber zorbalıkta, zorbalık yapan kişi dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan, çevrimiçi erişimi olan ve muhtemelen tanımadığı herhangi bir kişiye zorbalık davranışı sergileyebilir (Englander ve ark. 2017, Watts ve ark. 2017).

Günümüzde, pek çok ülkede geleneksel zorbalık ve siber zorbalık çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Geleneksel zorbalık konusundaki bu çalışmaların başlangıcı 1970'lere dayanmaktadır ve yaklaşık 50 yıllık bu zaman diliminde, geleneksel zorbalığın doğası ve dinamikleri hakkında çok sayıda bilgiye ulaşılmıştır. Diğer yandan, siber zorbalık çalışmalarının temelleri de geleneksel zorbalık çalışmalarına dayandığından, geleneksel zorbalığa ilişkin gerçekleştirilen çalışmalar, siber zorbalığın doğası ve dinamikleri hakkında da değerli bilgiler sunmuştur (Zych ve ark. 2017). Saldırgan davranışlarla ilgili çalışmalar daha eskiye dayanmakla birlikte, zorbalıkla ilgili ilk sistematik çalışmalar 1970'li yılların başlarına dayanmaktadır. 1973 yılında İsveç'te Dan Olweus, zorbalıkla ilgili yazılan ilk kitap olan “Okullarda Saldırganlık: Zorba ve Kurban Çocuklar (Whipping Boys)” isimli kitabını yayınlamıştır. 1980'li yılların başında, Norveç'te erkek çocuklar arasında intihar vakalarında artışlar meydana gelmiş ve Norveç medyası intihar vakalarını zorbalık ile ilişkilendirmiştir. Bunun üzerine, Norveç Eğitim Bakanlığının desteğiyle, Olweus ve Limber (1983) ilk zorbalık karşıtı müdahale programı olan “Olweus Zorbalığı Önleme Programı”nı geliştirmiştir. Bu program, öğrencilerin zorbalık sorunlarını azaltmak, yeni zorbalık sorunlarının ortaya çıkmasını engellemek ve okuldaki akran ilişkilerini olumlu yönde geliştirmek amacıyla, 1983-1985 yılları arasında Norveç'teki 5-8. Sınıf arasındaki öğrencilerine uygulanmıştır. Evrensel nitelikteki program, okul düzeyinde (örn. okulda zorbalığı önleme koordinasyon komitesinin kurulması), sınıf düzeyinde (örn. düzenli olarak sınıf toplantıları düzenlenmesi), bireysel düzeyde (örn. zorbalığa karışan öğrenciler için bireysel müdahale planları geliştirilmesi) ve toplum düzeyinde (örn. toplumda zorbalık karşıtı mesajların ve uygulamaların yayılmasına yardımcı olma) bileşenler içermektedir. Programın boylamsal etkileri incelendiğinde; ergenlerin hem geleneksel zorbalık yapma hem de zorbalığa maruz kalma oranlarında anlamlı düşüş gözlenmiştir. Ayrıca, program antisosyal davranışların azaltılmasında ve okul ikliminin geliştirilmesinde de etkili olmuştur. Bu programın başarılı olması ile birlikte, 1990'larda ve 2000'lerde birçok farklı ülkede zorbalığı önlemeye yönelik çok sayıda program uygulanmıştır (Zych ve ark. 2017).

Siber zorbalığa yönelik çalışmaların başlangıcı ise, 1990'lı yılların sonu ile 2000'li yılların başına dayanmaktadır. Bu yıllarda meydana gelen teknolojik gelişmelerle birlikte, siber zorbalık olayları görülmeye başlamış, bu olgunun ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra da bu alana yönelik çalışmalar yapılmaya başlamıştır (Zych ve ark. 2017). Siber zorbalıkla ilgili gerçekleştirilen ilk çalışmalarda, siber zorbalığın doğası ve risk faktörleri araştırılmış; (örn. Ybarra ve Mitchell 2004, Patchin ve Hinduja 2006); sonrasında, bu alanındaki çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmıştır. Dünyada, teknoloji kullanımının giderek yaygınlaşması ve çocukların çok küçük yaşta teknolojik aletlerle tanışmasıyla birlikte, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalmada meydana gelen artış, araştırmacıları bu davranışların yaygınlığını belirlemeye yönelik çalışmalara yöneltmiştir. Sonrasında, araştırmacılar siber zorbalığı önlemeye yönelik müdahale programları geliştirmeye başlamıştır (örn. Ortega-Ruiz ve ark. 2012, Gradinger ve ark. 2015, Cross ve ark. 2016).

Türkiye'de siber zorbalık ile ilgili ilk çalışmalar 2000'li yılların başlarında gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de gerçekleştirilen ilk çalışmalarda da siber zorbalığın doğası ve risk faktörleri araştırılmış (örn. Erdur Baker ve Kavşut 2007, Topcu ve ark. 2008, Erdur Baker 2009, Burnukara ve Uçanok 2010, Şahin ve ark. 2010); ayrıca siber zorbalıkla ilgili ölçek geliştirme ve uyarılma çalışmaları gerçekleştirilmiştir (örn. Ayas ve Horzum 2010, Topcu ve Erdur Baker 2010). Daha sonraki yıllarda ise, siber zorbalığı önleyici müdahale programları geliştirilmeye başlanmıştır (örn. Nedim Bal ve Kahraman 2015, Peker ve İskender 2015). Aşağıdaki bölümde, dünyadaki ve Türkiye'deki yaygınlığını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen çalışmalara değinilecektir.

Yaygınlığı

Siber zorbalık yaştan bağımsız olarak her gelişimsel dönemde görülmekle birlikte, ergenler arasında oldukça yaygındır. Kowalski ve Limber'in (2007) 3600 ortaokul öğrencisiyle gerçekleştirdiği bir çalışmada, son iki ay içerisinde öğrencilerin siber zorbalık yapma oranının %11 ve siber zorbalığa maruz kalma oranının ise %18 olduğu bulunmuştur. Kanada'da 1972 ergen ile gerçekleştirilen boylamsal bir araştırmada, katılımcılardan bir yıl arayla iki farklı ölçüm alınmıştır. İlk ölçümde katılımcıların %4.9'u siber zorbalık yaptığını, %5.1'i siber zorbalığa maruz kaldığını ve %1.4'ü ise hem siber zorbalık yaptığını hem de siber zorbalığa maruz kaldığını ifade etmiştir. İkinci ölçümde ise, katılımcıların %4.7'si siber zorbalık yaptığını, %6.1'i siber zorbalığa maruz kaldığını ve %2.7'si ise hem siber zorbalık yaptığını hem de siber zorbalığa maruz kaldığını belirtmiştir (Cappadocia ve ark. 2013). İtalya'daki ortaokul ve lise öğrencileriyle gerçekleştirilen bir araştırmada ise yaşları 10 ile 20 arasında değişen 438 öğrencinin %11'inin zorbalık yaptığı, %15.4'ünün ise siber zorbalığa maruz kaldığı bulunmuştur (Palermi ve ark. 2017).

Siber zorbalığın yaygınlığına dair bulunan oranlar büyük ölçüde değişkenlik göstermektedir. Brochado ve arkadaşları (2017) gerçekleştirdikleri derleme çalışmasında, siber zorbalık yapma oranının %1.9 ile %79.3 arasında, siber zorbalığa maruz kalma oranının ise %1.6 ile %56.9 arasında değiştiğini raporlamışlardır. Farklı yaygınlık oranlarının, araştırmalarda değişkenlik gösteren siber zorbalık kriterlerinden, örneklemin gelişimsel döneminden ve kullanılan farklı ölçüm araçlarından kaynaklandığı belirtilmektedir (Brochado ve ark. 2017, Kowalski ve ark. 2019). Siber zorbalık çalışmalarında kullanılan zaman kriteri oldukça değişkendir. Örneğin, bazı çalışmalarda katılımcılara son 30 gün içerisinde bazı çalışmalarda bir okul yılında, bazılarında ise son bir yıldaki siber zorbalık deneyimleri sorulmuştur. Siber zorbalığın araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanması ve ölçülmesi, yaygınlık oranlarında farklılıklara yol açmaktadır (Selkie ve ark. 2016).

Bu konuda Türkiye'deki yaygınlık çalışmalarında da oranların büyük ölçüde değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Özdemir ve Akar'ın (2011) Ankara ve İstanbul'daki 336 lise öğrencisi ile gerçekleştirdikleri çalışmada, son bir ay içerisinde katılımcıların %14'ünün siber zorbalığa maruz kaldıkları, %10'unun ise siber zorbalık yaptıkları belirtilmiştir. Eyüboğlu ve arkadaşlarının (2021) 11-18 yaşları arasındaki 6202 öğrenci ile gerçekleştirdiği bir çalışmada, ergenlerin siber zorbalığa maruz kalma yaygınlığı %17; siber zorbalık yapma yaygınlığı %10.4 olarak bulunmuştur. Çalışkan Pala ve arkadaşlarının (2021) lise öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada ise, ergenler arasında siber zorbalık yapma yaygınlığının %65.3 olduğu gözlenmiştir. Ayrıca, Baştürk-Akca ve arkadaşlarının (2015) 7. ve 8. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada, öğrencilerin siber zorbalığa maruz kalma oranı %9.5, siber zorbalık yapma oranı %7 ve hem siber zorbalık yapma hem de siber zorbalığa maruz kalma oranı %7.5 olarak bulunmuştur. İlköğretim öğrencileri ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, öğrencilerin %18.6'sının siber zorbalığa maruz kaldığı, %11.6'sının ise en az bir kez siber zorbalık yaptığı görülmüştür (Ayas ve Horzum 2012). Siber zorbalık ile geleneksel zorbalık arasındaki ilişkilerin incelendiği bir araştırmada, 14-18 yaşları arasındaki ergenlerin, %26'sının hem geleneksel hem de siber zorbalık yaptığı; %32'sinin hem geleneksel hem de siber zorbalığa maruz kaldığı belirtilmiştir (Erdur-Baker 2010). Yüksek yaygınlık oranları göz önüne alındığında, siber zorbalık gün geçtikçe artan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuçları

Siber zorbalık davranışları çeşitli olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin depresyon ve sosyal kaygı oranları daha yüksektir (Fahy ve ark. 2016). Geleneksel zorbalığa kıyasla, siber zorbalıkta daha yoğun kaygı yaşanmaktadır (Campbell ve ark. 2012). Ayrıca, 11-18 yaşları arasındaki bireylerle yapılan bir çalışmada, yalnızca siber zorbalığa maruz kalanların ve hem siber zorbalık yapan hem de maruz kalanların kortizol salınım düzeylerinin, yalnızca siber zorbalık yapanlara ve izleyicilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur (Gonzalez-Cabrera ve ark. 2017).

Watts ve arkadaşları (2017), siber zorbalığa maruz kalanların artan derecede akademik ve psikolojik problemler yaşadığını ve bu durumun bu kişilerin siber zorbalık yapma veya siber zorbalığa maruz kalma durumlarının devam etmesine neden olabileceğini öne sürmektedir. Siber zorbalık üzüntü, öfke, hayal kırıklığı, utanç veya korku gibi olumsuz duygulara yol açmaktadır ve bu duygular, ergenler arasındaki suçluluk ve kişilerarası şiddet ile ilişkilidir (Hinduja ve Patchin 2017). Jakarta'daki 2.917 ortaokul ve lise öğrencisi ile gerçekleştirilen bir çalışmada, siber zorbalığa maruz kalan erkeklerin daha çok dışsallaştırma; kızların ise içselleştirme sorunları yaşadığı bulunmuştur. Siber zorbalığa maruz kalan erkeklerin sigara ve alkol tüketme oranları akranlarından yüksekken; kızların da intihar girişiminin ve alkol tüketme oranlarının akranlarından yüksek olduğu gözlenmiştir (Wiguna ve ark. 2018). Ek olarak, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma ile

problematik internet kullanımı (Gámez-Guadix ve ark. 2013) ve psikoaktif madde kullanımı (Zsila ve ark. 2018) arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.

Türkiye’de yapılan çalışmalarda; siber zorbalığın problematik internet kullanımı (Erdur-Baker 2010, Ünver ve Koç 2017), saldırganlık (Peker 2015a), empati eksikliği (Horzum ve ark. 2021), yalnızlık (Şahin 2012), dürtü ve farkındalık problemleri (Gül ve ark. 2019), depresyon, anksiyete, stres düzeyleri (Çetin ve ark. 2012), psikotiklik (Özden ve İçellioğlu 2014), sosyalleşme problemleri (Peker 2015b) ve somatizasyon problemleri (Horzum ve Ayas 2014) ile pozitif ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Dursun ve arkadaşlarının (2020) üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği çalışmada, siber zorbalığa maruz kalanların kızgınlık, kaygı, üzgün hissetme, uyku ve konsantrasyon problemleri gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları vurgulanmıştır. Siber zorbalığın olumsuz sonuçları göz önüne alındığında, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalmaya ilişkin önleyici çalışmaların gerçekleştirilmesi oldukça önemlidir. Ancak, önleyici çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için öncelikle siber zorbalığa ilişkin risk faktörlerinin ve koruyucu faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Aşağıdaki bölümde, siber zorbalığa ilişkin risk faktörlerine ve koruyucu faktörlere değinilecektir.

İlişkili Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler

Alanyazına göre, siber zorbalık yapma ve maruz kalmaya ilişkin risk faktörlerinin ve koruyucu faktörlerin çok çeşitli olduğu görülmektedir. Teknoloji kullanım süresi ve amacının yanı sıra, bireysel özellikler, aile özellikleri, okul, akranlar ve yaşanan topluma ilişkin birçok faktör siber zorbalığa etki etmektedir.

Teknoloji Kullanımı

Sosyal medya sitelerinin kullanımı ergenler arasında giderek yaygınlaşmaktadır. Çevrimiçi olarak geçirilen sürenin ve sosyal medya kullanımının artması, siber zorbalığa maruz kalma riskini arttırmaktadır. Ayrıca, çevrimiçi oyun bağımlılığı gibi riskli davranışlar da siber zorbalık için büyük bir risk oluşturmaktadır (Kowalski ve ark. 2019). Çevrimiçi geçirilen sürenin siber zorbalığa maruz kalma üzerindeki etkisini incelemeye yönelik 13 ile 17 yaşları arasındaki 845 ergen ile gerçekleştirilen boylamsal bir araştırmada, birinci ölçüm zamanındaki siber zorbalığa maruz kalmanın, ikinci ölçüm zamanındaki problematik internet kullanımını anlamlı bir şekilde yordadığı bulunmuştur (Gámez-Guadix ve ark. 2013). Zsila ve arkadaşları (2018) tarafından 15 ile 22 yaşları arasındaki 6.237 ergen ve genç yetişkin ile gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçları ise, sosyal medya kullanımının ve problematik internet kullanımının siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalmayı anlamlı bir şekilde yordadığını göstermektedir. Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalar da günde üç saatten fazla internet kullanan ergenlerin akranlarına göre daha sık siber zorbalık yaptıklarını göstermiştir (Ünver ve Koç 2017). Çevrimiçi ortamların hangi amaç için kullanıldığı da siber zorbalık davranışlarını etkilemektedir. Sosyal medya kullanımının artması, siber zorbalığın ortaya çıkma olasılığını arttırmaktadır. Festl ve Quandt’in (2013) 12-19 yaşları arasındaki ergenlerle gerçekleştirdiği çalışmada, siber zorbalık yaptıklarını belirten katılımcıların %51.6’sının zorbalık davranışını sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirdiği belirlenmiştir. ABD’deki üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen bir çalışmada ise, öğrencilerin %19’u sosyal medyada zorbalığa maruz kaldığını, %46’sı ise sosyal medyada siber zorbalığa şahit olduklarını ifade etmişlerdir (Gahagan ve ark. 2016). Türkiye’de, Taylan ve arkadaşlarının (2017) ortaokul öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada, interneti sosyal medya kullanımı, çevrimiçi oyun oynama ve video izleme amacıyla kullanan katılımcıların siber zorbalık yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Diğer yandan, İnternet servis sağlayıcılarının ve sosyal medya sitelerinin siber zorbalığa karşı çocuk ve ergenleri korumaya yönelik oluşturdukları bazı politikalar ve uygulamalar vardır. Bu önlemler sayesinde, çocuk ve ergenlerin sosyal medya sitelerinde ve diğer çevrimiçi ortamlarda karşılaşılabilecekleri risklerden korunması amaçlanmaktadır. İnternet servis sağlayıcıları, çocuk ve ergenlerin gelişimleri için zararlı olabilecek sitelere erişimlerini engellemeye yönelik filtreleme seçenekleri sunmaktadır. Sosyal medya siteleri ise kullanıcılarına, zorbalık içeren bir mesaj aldıklarında, bu davranışı sergileyen kişiyi engelleme, şikâyet etme, takibi bırakma, raporlama gibi olanaklar sağlamaktadır. Ayrıca, sosyal medya sitelerinin birçoğuna üye olabilmek için asgari 13 yaşında olma şartı bulunmaktadır (Milosevic 2016). İnternet servis sağlayıcılarının ve sosyal medya sitelerinin aldığı önlemlerin yanı sıra, ebeveynlerin davranışsal kontrolü de ergenlerin teknoloji kullanımının düzenlenmesinde ve teknoloji kullanımına bağlı olarak karşı karşıya kalabileceği siber zorbalık riskini önlemede oldukça kritiktir. Aileye ilişkin faktörlerde ebeveynlerin davranışsal kontrolüne ayrıca değinilecektir.

Bireysel Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler

Ergenlerin geleneksel zorbalık deneyimi yaşayıp yaşamadığına, yaşına, cinsiyetine, cinsel yönelimine, kişilik,

inanç ve davranışlarına bağlı olarak siber zorbalık yapma ve/veya maruz kalma olasılıkları artmakta ya da azalmaktadır. Çocukların ve ergenlerin geleneksel zorbalığa maruz kalması, siber zorbalık riskini önemli ölçüde arttırmaktadır. Geleneksel zorbalık yapanların siber zorbalık yapma ihtimalinin, zorbalık yapmayanlara kıyasla beş kat daha fazla olduğu bulunmuştur (Baldry ve ark. 2016). Zsila ve arkadaşlarının (2019) gerçekleştirdiği bir çalışmada, geçmiş dönemde geleneksel zorbalık ve/veya siber zorbalık deneyimi olan bireylerin siber zorbalık deneyimi yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma, çocukluktan ergenliğe doğru artma eğilimindedir (Cross ve ark. 2015). Ergenlik döneminde risk alma davranışları arttığından, ergenlerin siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma oranları yüksektir (Baldry ve ark. 2015). Ancak, ergenlik döneminde yaşın siber zorbalık yapma üzerindeki etkilerine ilişkin bulgular tutarsızdır (Chan ve ark. 2021). Ergenlerle yapılan çalışmaların büyük bölümünde, yaşla birlikte siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma oranlarının arttığı ifade edilirken (Süslü ve Oktay 2018, Taştekin ve Bayhan 2018, Pichel ve ark. 2021); bazı çalışmalarda ise siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma oranlarında yaşa göre farklılaşma olmadığı bildirilmiştir (Dalmaç Polat ve Bayraktar 2016, Ünver ve Koç 2017, Hood ve Duffy 2018).

Siber zorbalık ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalarda fark bulunamazken (örn. Hinduja ve Patchin 2008) çalışmaların çoğunda, cinsiyetin önemli bir risk faktörü olduğu bulunmuştur (örn. Wong ve ark. 2018, Wang ve ark. 2021). Cinsiyete göre anlamlı farkın gözlemlendiği çalışmalarda; genellikle erkeklerin siber zorbalık yapma oranlarının kızlardan daha yüksek, siber zorbalığa maruz kalma oranlarının ise daha düşük olduğu ifade edilmiştir (Kowalski ve ark. 2019). Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalarda da uluslararası alanyazına benzer sonuçlar olduğu görülmüş ve erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla siber zorbalık yaptığı tespit edilmiştir (örn. Özdemir ve Akar 2011, Baştürk-Akça ve ark. 2015). Bununla beraber, Süslü ve Oktay’ın (2018) gerçekleştirdiği çalışmada, erkeklerin siber zorbalık yapma oranlarının kızlardan yüksek olarak bulunurken; siber zorbalığa maruz kalma açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Cinsel yönelim açısından azınlığı oluşturan ergenlerle yapılan sınırlı sayıdaki araştırma, cinsel yönelim açısından azınlığı oluşturan LGBTİ ergenlerin heteroseksüel akranlarına kıyasla siber zorbalık açısından daha yüksek riske sahip olduğunu göstermektedir (Abreu ve Kenny 2018). Örneğin, Belçika’daki 1037 ergenle gerçekleştirilen bir çalışmada, LGBTİ ergenlerin, akranlarına kıyasla daha fazla geleneksel zorbalığa maruz kaldıkları ve daha fazla siber zorbalık davranışları sergiledikleri bulunmuştur (DeSmet ve ark. 2018). Benzer şekilde, Schneider ve arkadaşlarının (2012) yaptığı bir çalışmada, ABD’de heteroseksüel olmadıklarını belirten lise öğrencisi ergenlerin geçen bir yıllık süreçte bildirdikleri siber zorbalığa maruz kalma olasılıklarının heteroseksüel akranlarına kıyasla yaklaşık iki kat daha fazla olduğu bulunmuştur.

Çocuk ve ergenlerin siber zorbalık yapma ve maruz kalma riskini arttıran kişilik özellikleri, inançları ve davranışlarına ilişkin bir dizi faktör bulunmaktadır. Benlik saygısı, ortaokul ve lise öğrencisi ergenler için önemli bir risk faktörüdür. Düşük benlik saygısı, zorbalığın hem öncülü hem de sonucu olarak işlev görebilmektedir (Baldry ve ark. 2015). Diğer yandan, psikopati ve narsisizm gibi antisosyal kişilik özellikleri de siber zorbalığın önemli yordayıcıları arasındadır (Peterson ve Densley 2017). Siber zorbalık açısından diğer bir önemli risk faktörü, empati düzeyinin düşük olmasıdır. Düşük empati hem geleneksel hem de siber zorbalığın önemli bir yordayıcısıdır (Baldry ve ark. 2015). Ergenlerin mizaç özellikleri de siber zorbalık yapma ve maruz kalma açısından risk oluşturmaktadır (Duo ve ark. 2020). Zor mizaca sahip çocuk ve ergenler, sosyal ilişkilerinde bazı içselleştirme ve dışsallaştırma problemleri yaşamaktadırlar (Buil ve ark. 2017, Delgado ve ark. 2018). Buil ve arkadaşları (2017) tarafından 411 ergen ile gerçekleştirilen boylamsal bir çalışmada, olumsuz tepkiselliğe sahip çocukların ilerleyen yıllarda sosyal tercih edilebilirliklerinin daha düşük olduğu ve bunun sonucunda da daha fazla antisosyal davranış sergileme eğiliminde oldukları bulunmuştur.

Araştırmalar siber zorbalık ile davranışsal problemler arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. İspanya, Polonya, Hollanda, Romanya, İzlanda ve Yunanistan’da 14-17 yaşları arasındaki 10930 ergenle gerçekleştirilen bir çalışmada, içselleştirme-dışsallaştırma problemleri ile siber zorbalığa maruz kalma arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur (Tsitsika ve ark. 2015). Siber zorbalığa maruz kalma, içselleştirme problemlerinden intihar düşüncesi, depresyon, kaygı, benlik saygısı ile; dışsallaştırma problemlerinden ise kendine zarar verme, madde kullanımı ve sosyal problemler ile anlamlı ilişkiye sahiptir (Fisher ve ark. 2016). Ortaokul ve lise öğrencisi ergenler ile gerçekleştirilen bir başka çalışmada, siber zorbalığa maruz kalanlarda içselleştirme sorunlarının, siber zorbalık yapanlarda ise dışsallaştırma sorunlarının daha yaygın olduğu gözlenmiştir (Kubiszewski ve ark. 2013).

Siber zorbalığa maruz kalan ergenler için tanımlanmış diğer bireysel risk faktörleri arasında etnik köken, engellilik, kilo, öz kontrol eksikliği, sosyal kaygı, saldırgan düşünceler, düşük sosyal zekâ ve ahlaki çözümler bulunmaktadır (Kowalski ve ark. 2019).

Bazı bireysel faktörler ise, ergenlerin siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma riskini azaltmaktadır. Örneğin, ergenlerin uyum sağlayıcı duygu düzenleme stratejilerini kullanması, siber zorbalık yapması ve siber zorbalığa maruz kalması için koruyucu etki göstermektedir. Uyum sağlayıcı duygu düzenleme stratejilerini kullanan ergenlerin, siber zorbalık yapma ve maruz kalma olasılıkları daha düşüktür (Chen ve ark. 2017). Turliuc ve arkadaşlarının (2020) ergenlerle gerçekleştirdiği boylamsal çalışmada, bilişsel yeniden değerlendirme duygu düzenleme stratejisinin siber zorbalık yapma ve depresyon arasındaki ilişkiyi zayıflattığı bulunmuştur. Diğer yandan, yüksek benlik saygısı ile siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma arasında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır (Baldry ve ark. 2015, Chen ve ark. 2017).

Ergenlerin sosyal problem çözme becerilerinin gelişmiş olması, siber zorbalık davranışlarına karşı koruyucu etki göstermektedir. Sosyal yeterlikleri yüksek olan ve daha fazla olumlu sosyal davranışlar sergileyen ergenlerin, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma oranlarının akranlarından daha düşük olduğu gözlenmiştir (Cook ve ark. 2010). Ayrıca çalışmalar, yüksek empati becerilerine sahip olan ergenlerin siber zorbalık yapma oranlarının düşük olduğunu bulmuştur (Kowalski ve ark. 2014, Zych ve ark. 2019).

Sonuç olarak; ergenlerin siber zorbalık davranışı sergilemesine ve siber zorbalığa maruz kalmasına etki eden birçok bireysel faktör bulunmaktadır. Özellikle, zorbalık geçmişine sahip olan, cinsel yönelim açısından azınlık grubun üyesi olan, düşük benlik saygısına ve antisosyal kişilik özelliklerine sahip olan ergenlere yönelik önleyici çalışmaların geliştirilmesi siber zorbalık riskinin azaltılması açısından yararlı olacaktır. Diğer yandan, ergenlerin uyum sağlayıcı duygu düzenleme stratejilerinin ve problem çözme becerilerinin geliştirilmesi de siber zorbalığın önlenmesi için önem arz etmektedir.

Akranlara İlişkin Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler

Ergenlerin akranlarına ilişkin faktörler, hem siber zorbalık hem de geleneksel zorbalık için oldukça önemlidir. Çocukluk döneminde, çocukların davranışları üzerinde ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin rolü baskın konumdayken, ergenlikle birlikte akranların etkisi ön plana çıkmaktadır (Sasson ve Mesch 2017). Ergenler sosyal etkileşimlerinde kendi davranışlarını ve akranlarının davranışlarını gözlemlemekte ve buna göre davranışlarını şekillendirmektedir (Bayar ve Uçanok 2012). Bu durum, zaman zaman toplum tarafından kabul gören sosyal normlardan sapmaya yol açabilmektedir (Hinduja ve Patchin 2013).

Zorbalık davranışının desteklendiği bir akran grubunun üyesi olmak, siber zorbalık davranışlarının ortaya çıkma olasılığını arttırmaktadır. Çevrimiçi olumsuz davranışlar sergileyen kişilerle arkadaşlık etme, olumlu sosyal davranışlar sergileyen akranların olmaması, sosyal baskınlık sağlama motivasyonu ve akran reddi siber zorbalığın önemli yordayıcıları arasındadır (Baldry ve ark. 2015, Bayraktar ve ark. 2015). ABD'de 6.-12. sınıf arası 4.400 öğrenciyle gerçekleştirilen bir çalışmada, akranlarının da kendileri gibi davrandığına dair bir algıya sahip olan ve yetişkinler tarafından kendisine yaptırım uygulanmayacağına inanan ergenlerin siber zorbalık yapma oranları daha yüksek bulunmuştur (Hinduja ve Patchin 2013).

Bir yandan, akranların zorbalığı teşvik edici ve destekleyici davranışları siber zorbalığı arttırıcı etki gösterebilirken; diğer yandan, akranların sağlayacağı sosyal destek, siber zorbalığa maruz kalma olasılığını azaltıcı etki gösterebilmektedir (Bayar ve Uçanok 2012). Akran statüsünün ve akran desteğinin yüksek olması, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma ile negatif yönlü ilişkiye sahiptir. Akran statüsü yükseldikçe ve akran desteği arttıkça siber zorbalık yapma ve maruz kalma azalmaktadır (Kowalski ve ark. 2014, Baldry ve ark. 2015). Menesini ve arkadaşlarının (2012) ortaokul öğrencileri ile gerçekleştirdikleri bir çalışmada, akran desteğinin siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalmayı azaltmada etkili olduğu bulunmuştur.

Akranlara ilişkin faktörler incelendiğinde, ergenlerin akranları tarafından reddedilmesinin önemli bir risk faktörü olduğu görülmektedir. Ayrıca, olumsuz davranışları destekleyici normlara sahip olan bir akran grubunun üyesi olmak da siber zorbalık davranışları için risk teşkil etmektedir. Bu sebeple, özellikle bu risk faktörlerine sahip olan ergenlerin psikososyal açıdan desteklenmesi, akran ilişkilerini geliştirici ve akran desteğini arttırıcı çalışmaların yapılması, siber zorbalığın önlenmesi için yararlı olacaktır.

Aileye İlişkin Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler

Ergenlik döneminde, bireylerin karar ve davranışlarında akranlarının etkisi artmakla birlikte, ergenin yaşamında ailesi ile olan ilişkileri önemini sürdürmektedir. Ergenler ile aile üyeleri arasındaki ilişkilerin sıcak ve destekleyici

olmadığı, aileden algılanan sosyal desteğin düşük olduğu durumlarda ve ebeveynler çocuklarının çevrimiçi davranışlarını kontrol etmediğinde, ergenlerin siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma riski artmaktadır. Larranaga ve arkadaşlarının (2016) yedinci ve onuncu sınıf arasında öğrenim gören öğrencilerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, aile içi iletişim problemleri ile siber zorbalık yapma ve maruz kalma arasında güçlü ilişkiler olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde, yetersiz ebeveyn-çocuk iletişimi ve çocuğun yalnızlık hissi yaşaması, siber zorbalık yapma ve maruz kalmayı anlamlı bir şekilde yordamaktadır (Ybarra ve Mitchell 2004). Ek olarak, otoriter ve izin verici ebeveynlik stilleri siber zorbalık yapma için risk oluşturmaktadır (Zurcher ve ark. 2018). Yaşları 9 ile 13 arasında değişen çocuk ve ergenlerle gerçekleştirilen bir araştırmada, siber zorbalığa maruz kalanların ebeveynlerinin stres düzeylerinin yüksek olduğu ve izin verici ebeveynlik stillerini uyguladıkları; siber zorbalık yapanların ebeveynlerinin ise ebeveynlik yeterliliklerinin düşük olduğu bulunmuştur (Garaigordobil ve Machimbarrena 2017).

Aileye ilişkin bir diğer risk faktörü, ebeveynlerin çocuklarının çevrimiçi davranışlarını kontrol etmemesidir. Çocuklar, teknoloji kullanımı konusunda genellikle ebeveynlerinden daha yetkindirler. Ebeveynler, çevrimiçi ortamları kullanma ve anlama konusunda yeterli beceriye sahip olmadıkları zaman çocuklarının çevrimiçi davranışlarını kontrol etmekte ve siber zorbalıkla başa çıkma konusunda yetersiz kalabilmektedir (Ybarra ve Mitchell 2004). Bunun sonucunda da çocukların siber zorbalık oranlarında artış meydana gelmektedir (Barlett ve Fennel 2016). Baldry ve arkadaşları (2019) tarafından 13-18 yaş arası 4390 ergenle gerçekleştirilen bir çalışmada, katılımcıların %35.9'u ebeveynlerinin çevrimiçi ortamlarda kendilerini denetlemediğini ifade etmiş; %43.6'sı ise ebeveynlerinin güvenli internet kullanımı hakkında kendilerine hiçbir eğitim vermediğini belirtmiştir. Ayrıca, çalışmada siber zorbalık yapan ve siber zorbalığa maruz kalan ergenlerin, ebeveyn kontrollerinin daha zayıf olduğu bulunmuştur.

Ergenlik döneminde, ebeveyn-çocuk etkileşimlerinde çatışma yaşanması olasıdır. Bununla birlikte, ebeveynlerin desteği ve karşılıklı iletişim, ergenlerin sosyal yeterliliğini geliştirme ve sorunlu davranışlarını önleme açısından çok önemli bir rol oynamaktadır (Padilla-Walker ve Son 2019). Siber zorbalık yapma ve maruz kalma açısından ergenin ebeveynleri ile olan sıcak etkileşimi, aileden algılanan sosyal destek ve ebeveynlerin ergenin çevrimiçi faaliyetlerini kontrol etmesi büyük önem taşımaktadır.

Ebeveynler, çocuklarının davranışları üzerinde güçlü bir etkiye sahiptirler. Destekleyici ve sıcak ebeveynleri olan ergenler, suça daha az meyilli olmaktadır (Elsaesser ve ark. 2017). Ebeveynlerin çocuklarının davranışlarını doğrudan denetleyemediği durumlarda bile, ebeveyn ve çocuk arasındaki pozitif ilişki, çocuğu riskli davranışlar sergilemekten koruyabilmektedir (Hinduja ve Patchin 2013). Demokratik ebeveynlik stilini benimseyen ebeveynlere sahip olmak, siber zorbalık yapma ve maruz kalma riski karşısında çocuk ve ergenler için koruyucu etki göstermektedir (Zurcher ve ark. 2018). Legate ve arkadaşları (2019) tarafından 1004 ebeveyn-çocuk çiftiyle gerçekleştirilen bir çalışmada, ergenlerin bakış açısını anlayan ve onların özerkliklerini destekleyen ebeveynlerin çocuklarının, daha kontrolcü ebeveynlerin çocuklarına göre daha az siber zorbalık yaptıkları bulunmuştur. Ayrıca, ailenin olumlu duygusal desteği çocuğun siber zorbalığa maruz kalma olasılığını azaltmaktadır (Kowalski ve ark. 2019). Aileden algılanan sosyal destek de siber zorbalık yapanların ve siber zorbalığa maruz kalanların depresyon ve anksiyete semptomlarında azalmaya, iyi olma hallerinde artışa yol açmaktadır (Hellfeldt ve ark. 2020).

Ebeveynlerin davranışsal kontrolü, siber zorbalığı önlemede kritik öneme sahip diğer bir koruyucu faktördür (Aoyama ve ark. 2012). Ebeveynlerin çocukların çevrimiçi davranışlarını izlemesi ve kontrol etmesi siber zorbalık yapma ve maruz kalma riskini azaltmaktadır (Kokkinos ve ark. 2016, Sasson ve Mesch 2017). Ayrıca, ebeveyn ve çocuğun internet faaliyetleri veya çevrimiçi güvenlik ile ilgili ortak kurallar belirlenmesi, siber zorbalık yapma ve maruz kalma olasılığını azaltmaktadır (Navarro ve ark. 2013). Ebeveynlerin, çocuklarının çevrimiçi faaliyetlerini kontrol etmeye yönelik kısıtlayıcı kurallar koymak yerine, çocuklarıyla iş birliğine dayalı stratejiler geliştirmeleri siber zorbalığı engellemede daha etkili olmaktadır (Elsaesser ve ark. 2017, Sasson ve Mesch 2017).

Ergenlerin davranışları üzerinde ebeveynlerin rolü kritiktir. Sıcak, destekleyici, demokratik ve davranışsal kontrol düzeyi yüksek ebeveynlere sahip ergenlerin siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma oranlarının düşük olduğu görülmektedir. Diğer yandan, ebeveyn-ergen arasındaki ilişkilerin kötü olması ve ebeveynlerden algılanan psikolojik kontrolün yüksek olması, ergenlerin siber zorbalık riskini artmaktadır. Bu sebeple, siber zorbalığı önlemeye yönelik çalışmalarda, ebeveynlerin de sürece dahil edilmesi çalışmanın etkililiğini arttıracaktır.

Okul ve Toplum Düzeyinde Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler

Siber zorbalıkla ilgili toplumsal düzeydeki risk faktörleri nadiren incelenmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalar,

genel olarak okula ilişkin faktörlere odaklanmaktadır (Baldry ve ark. 2015). Çocuklar günlerinin büyük bir bölümünü okulda geçirmektedirler. Bu sebeple, eğitim aldıkları okulun iklimi çocukların gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Okul iklimi, bireyin okul deneyimlerine dayanır ve okuldaki normları, hedefleri, değerleri, kişilerarası ilişkileri ve eğitim-öğretim uygulamalarını ifade etmektedir. Okul iklimi, öğretmen desteği, kural ve beklentiler, öğrencinin okula bağlılığı, akran etkileşimleri, disiplin kuralları, güvenlik sorunları gibi okul ortamındaki pek çok boyutu içermektedir. Okul ikliminin olumsuz, çatışmanın ve güven sorunlarının fazla; denetimin, olumlu akran etkileşimlerinin ve okula bağlılığın düşük olduğu okullar siber zorbalık için büyük bir risk oluşturmaktadır (Bartolo ve ark. 2019, Hellfeldt ve ark. 2020). Öğretmen desteğinin düşük olması ve siber zorbalığa ilişkin açık kuralların olmaması da siber zorbalık oranlarında artışa yol açmaktadır (Baldry ve ark. 2015).

Diğer yandan, algılanan okul güvenliği ve memnuniyeti arttıkça, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma riskinin azaldığı görülmektedir (Kowalski ve ark. 2019). Türkiye’de altı farklı ilden 1.263 ortaokul ve lise öğrencisi ile gerçekleştirilen bir çalışmada, siber zorbalığa maruz kalmayan ergenlerin, yalnızca siber zorbalık yapan ve hem siber zorbalık yapan hem de siber zorbalığa maruz kalanlara göre okulu ve öğretmenleri daha olumlu algıladıkları bulunmuştur (Bayar ve Uçanok 2012). Benzer şekilde, Bartolo ve arkadaşları (2019), olumlu okul iklimi arttıkça, siber zorbalık davranışlarında azalma meydana geldiğini bildirmiştir. Algılanan öğretmen desteği de hem siber zorbalık yapan hem de maruz kalanların depresyon ve kaygı semptomlarında azalmaya yol açmaktadır (Hellfeldt ve ark. 2020). Ek olarak, akademik başarı ile siber zorbalık yapma ve maruz kalma arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Akademik başarı arttıkça, siber zorbalık yapma ve siber zorbalığa maruz kalma oranları azalmaktadır (Cook ve ark. 2010).

Alan yazındaki çalışmalardan görüldüğü gibi, okul iklimi, okulun güvenliğine ilişkin algılar, okul ve öğretmenlerle ilişkiler, akademik performans gibi okula ilişkin faktörler de ergenlerin siber zorbalık yapmasını ve siber zorbalığa maruz kalmasını etkilemektedir. Bu açıdan; ergenlerde siber zorbalığı önlemeye yönelik çalışmalarda, bireysel, akranlara, aileye ve okula ilişkin faktörlerin birlikte ele alınacağı ekolojik bir yaklaşımın benimsenmesinin çalışma başarısını arttıracakı düşünülmektedir.

Tartışma

Günümüzde teknolojidaki gelişmelere paralel olarak internet kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Özellikle, 2019 yılında başlayan ve 2020 yılında pandemiye dönüşen COVID-19 nedeniyle, birçok ülkede pandemiye önlemeye yönelik tedbirler (örn. uzaktan eğitim, uzaktan çalışma, sokağa çıkma yasağı gibi) alınmış, bunun bir sonucu olarak da eğitim, iş, alışveriş ve sosyalleşme gibi birçok amaç için çevrimiçi ortamlar daha sık kullanılabilir hale gelmiştir. İnternet kullanımının yaygınlaşması, sağladığı pek çok avantajın yanında, siber zorbalık gibi bireylerin gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, pandemi sürecinde ergenlerin siber zorbalık yapma ve maruz kalma oranlarında artış meydana gelmiştir (Jain ve ark. 2020).

Siber zorbalık ile geleneksel zorbalık benzer özelliklere sahiptir. Ancak, siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayıran anonimlik, güç dengesizliğinin fiziksel güç yerine teknoloji kullanım becerisiyle ilişkili olması, zorbalık davranışının zamandan ve mekandan bağımsız olarak her an ve her yerde gerçekleştirilebilir olması gibi bazı özgül özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler, siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan daha riskli hale getirmektedir. Siber zorbalık davranışları bireylerin bilişsel, duygusal, sosyal ve akademik gelişimlerine olumsuz yönde etki etmektedir (Kowalski ve ark. 2019). Araştırma bulguları, siber zorbalık yapma ve maruz kalmanın depresyon, anksiyete, stres, öfke, utanç, içselleştirme ve dışsallaştırma problemleri, düşük benlik saygısı, problematik internet kullanımı, düşük akademik başarı gibi pek çok olumsuz sonuca yol açtığını göstermiştir (Cook ve ark. 2010, Baldry ve ark. 2015, Chen ve ark. 2017).

Siber zorbalık ile ilişkili birçok risk faktörü ve koruyucu faktör bulunmaktadır. Yaş, cinsiyet, kişilik özellikleri, duygu düzenleme becerileri, problem çözme becerileri gibi bireysel faktörlerin yanı sıra, internet kullanım süresine, aileye, akranlara, okula ve topluma bağlı faktörler de siber zorbalık yapma ve maruz kalma açısından risk oluşturabilmekte veya koruyucu olabilmektedir (Kowalski ve ark. 2019). Siber zorbalığın çocuk ve ergenlerin gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri düşünüldüğünde, bu sorunun yaygınlığını, risk ve koruyucu faktörlerini belirlemeye yönelik çalışmalar gerçekleştirilmesi ve elde edilen bilgiler ışığında kapsamlı önleyici müdahale programları gerçekleştirilmesi, çocuk ve ergenlerin gelişimlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için oldukça önemlidir.

Dijital alandaki hızlı değişim, siber zorbalık davranışlarına ilişkin risk faktörlerindeki ve koruyucu faktörlerdeki değişimi de beraberinde getirmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte yeni risk faktörleri ortaya çıkabilmekte veya var olan faktörlerin etkisi artabilmektedir. Örneğin, son 10 yıllık süreçte sosyal medya kullanımı yaygınlığı

oldukça artmıştır. Sosyal medya uygulamalarının yaygın olarak kullanılması, bu uygulamalardaki siber zorbalık yapma ve maruz kalma riskini arttırmıştır (Giumetti ve Kowalski, 2022). Sosyal medya uygulamaları, siber zorbalık yapma ve maruz kalmanın en sık yaşandığı çevrimiçi ortamlardan biri haline gelmiştir (Whittaker ve Kowalski 2015). Değişen risk faktörleri ve toplumsal koşullar, bu risk faktörlerini araştırmaya yönelik yeni çalışmaları zorunlu kılmaktadır.

Siber zorbalığa ilişkin çalışmaların başlangıcı 1990'lı yılların sonlarına dayanmaktadır. Türkiye'deki siber zorbalık çalışmalarının geçmişi ise yaklaşık son 20 seneye dayanmaktadır (Zych ve ark. 2017). O günden günümüze kadar birçok çalışma gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, hala bu alanda yapılacak yeni araştırmalara ihtiyaç vardır. Özellikle Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalarda bazı sınırlılıklar göze çarpmaktadır: Bu çalışmaların büyük bölümü kesitsel niteliktedir ve kısıtlı sayıda örneklem grubuyla gerçekleştirilmiştir. Siber zorbalığa ilişkin kültürlerarası çalışmalar da oldukça sınırlı sayıdadır. Ayrıca, az sayıda önleyici müdahale programı bulunmaktadır ve bu çalışmaların büyük bölümü öğrencilere yönelik psikoeğitim programlarından oluşmaktadır. Örneğin, Peker ve İskender (2015) tarafından ergenlerde siber zorbalığı ve problematik internet kullanımını önlemeye yönelik gerçekleştirilen insani değerler yönelimli psikoeğitim programında, katılımcılara siber ortamdaki davranışları fark etme, sorumluluk bilinci, arkadaşlık, barışçıl olma, saygı, dürüstlük, hoşgörü gibi konularda bilgiler aktarılmıştır. Araştırma sonucunda, uygulanan psikoeğitim programının siber zorbalık ve problematik internet kullanımı oranlarını azaltmada etkili olduğu bildirilmiştir. Benzer şekilde, Nedim Bal ve Kahraman (2015) tarafından 7. ve 8. sınıfa devam eden üstün yetenekli öğrencilerle gerçekleştirilen siber zorbalığa karşı duyarlılık geliştirme grup psikoeğitim programında, katılımcılara siber zorbalığın tanımı, sahip olunan haklar, çevrimiçi ortamda bilgi gizliliği ve güvenliği, çevrimiçi ortamda maruz kalılabilecek istismarlara karşı alınabilecek önlemler ve akran baskısı hakkında bilgi aktarılmıştır. Araştırma sonucunda, uygulanan programın siber zorbalığa karşı duyarlılık kazandırma ve siber zorbalığa maruz kalmanın önlenmesi konusunda etkili bir program olduğu bulunmuştur. Ancak, daha geniş örnekleme gerçekleştirilen, farklı okul türlerini, sosyoekonomik statüdeki bireyleri, yaş grubundaki katılımcıları içeren daha kapsamlı ve boylamsal çalışmalar yapılması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca, aile, öğretmenler ve diğer paydaşları da içeren kapsamlı önleyici müdahale programlarına ihtiyaç vardır. Araştırmalardan elde edilen bulgular ışığında, siber zorbalık riskini en aza indirecek ve/veya ortadan kaldıracak önleyici müdahale programlarının ve kamu politikalarının oluşturulması mümkün olacaktır.

Sonuç

Bu derleme çalışmasında, ergenlik döneminde siber zorbalığının tarihsel gelişimi, yaygınlığı ve sonuçlarına değinilmiş; siber zorbalıkla ilişkili risk faktörleri ve koruyucu faktörler hakkında kapsamlı bir bakış açısı sunulmuştur. Bu açıdan, bu çalışmanın bu alanda gerçekleştirilecek olan çalışmalara ve bu alanda çalışan uzmanlara yol göstermesi beklenmektedir. Diğer yandan, siber zorbalığın herkes tarafından üzerinde uzlaşmış bir tanımının ve ölçüm aracının olmaması nedeniyle, incelenen çalışmalarda yaygınlık oranları, risk faktörleri ve koruyucu faktörlere ilişkin tutarsız sonuçların olduğu görülmektedir. Bu sebeple, siber zorbalığın herkesçe kabul edilmiş tanımının ve kriterlerinin belirlenmesine ve bu kriterlere uygun, kültürler arası geçerliği yüksek ölçüm araçları geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılması yararlı olacaktır. Ayrıca, siber zorbalıkla ilişkili bireysel, akranlara ilişkin, aileye ilişkin, okul ve topluma ilişkin faktörleri içeren kapsamlı müdahale programları geliştirilmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- Abreu RL, Kenny MC (2018) Cyberbullying and LGBTQ youth: A systematic literature review and recommendations for prevention and intervention. *J Child Adolesc Trauma*, 11:81-97.
- Aoyama I, Utsumi S, Hasegawa M (2012) Cyberbullying in Japan: Cases, government reports, adolescent relational aggression, and parental monitoring roles. *Cyberbullying in the Global Playground: Research from International Perspectives*. 1st ed. (Eds Q Li, D Cross, PK Smith):182-211. New Jersey, Wiley-Blackwell .
- Ayas T, Horzum MB (2010) Sanal zorba/kurban ölçek geliştirme çalışması. *Akademik Bakış Dergisi*, 19:1-17.
- Ayas T, Horzum MB (2012) İlköğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma durumu. *İlköğretim Online*, 11:2-13.
- Baldry AC, Farrington DP, Sorrentino A (2015) "Am I at risk of cyberbullying?" A narrative review and conceptual framework for research on risk of cyberbullying and cybervictimization: The risk and needs assessment approach. *Aggress Violent Behav*, 23:36-51.
- Baldry AC, Farrington DP, Sorrentino A (2016) Cyberbullying in youth: A pattern of disruptive behaviour. *Psicol Educ (Madr)* 22:19-26.

- Baldry AC, Sorrentino A, Farrington DP (2019) Cyberbullying and cybervictimization versus parental supervision, monitoring and control of adolescents' online activities. *Child Youth Serv Rev*, 96:302-307.
- Barlett CP, Fennel M (2016). Examining the relation between parental ignorance and youths' cyberbullying perpetration. *Psychol Pop Media Cult*, 7:1-14.
- Bartolo MG, Palermi AL, Servidio R, Musso P (2019). Mediating processes in the relations of parental monitoring and school climate with cyberbullying: The role of moral disengagement. *Eur J Psychol*, 15: 568-594.
- Baştürk-Akca E, Sayımer İ, Ergül, S (2015) Ortaokul öğrencilerinin sosyal medya kullanımları ve siber zorbalık deneyimleri: Ankara örneği. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 5:72-86.
- Bayar Y, Uçanok Z (2012) School social climate and generalized peer perception in traditional and cyberbullying status. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12:2352-2358.
- Bayraktar F, Machackova H, Dedkova L, Cerna A, Ševčíková A (2015) Cyberbullying: The discriminant factors among cyberbullies, cybervictims, and cyberbully-victims in a Czech adolescent sample. *J Interpers Violence*, 30:3192-3216.
- Brochado S, Soares S, Fraga S (2017) A scoping review on studies of cyberbullying prevalence among adolescents. *Trauma Violence Abuse*, 18:523-531.
- Buil JM, Van Lier PA, Brendgen MR, Koot HM, Vitaro F (2017) Developmental pathways linking childhood temperament with antisocial behavior and substance use in adolescence: Explanatory mechanisms in the peer environment. *J Pers Soc Psychol*, 112:948-966.
- Burnukara P, Uçanok Z (2010) Ergenlerin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanım olanakları ile sanal ortamda meydana gelen zorbalığa ilişkin betimsel bir inceleme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21:47-62.
- Campbell M, Spears B, Slee P, Butler D, Kift S (2012) Victims' perceptions of traditional and cyberbullying, and the psychosocial correlates of their victimisation. *Emot Behav Diffic*, 17:389-401.
- Cappadocia MC, Craig WM, Pepler D (2013) Cyberbullying: Prevalence, stability, and risk factors during adolescence. *Can J Sch Psychol* 28:171-192.
- Chen L, Ho SS, Lwin MO (2017) A meta-analysis of factors predicting cyberbullying perpetration and victimization: From the social cognitive and media effects approach. *New Media Soc*, 19:1194-1213.
- Cook CR, Williams KR, Guerra NG, Kim TE, Sadek S (2010) Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: a meta-analytic investigation. *Sch Psychol Q* 25:65-83.
- Cross D, Shaw T, Hadwen K, Cardoso P, Slee P, Roberts C et al. (2016) Longitudinal impact of the Cyber Friendly Schools program on adolescents' cyberbullying behavior. *Aggress Behav*, 42:166-180.
- Çetin B, Eroğlu Y, Peker A, Akbaba S, Pepsay S (2012) The investigation of relationship among relational-interdependent self-construal, cyberbullying, and psychological disharmony in adolescents: An investigation of structural equation modelling. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12:646-653.
- Dalmaç-Polat Z, Bayraktar S (2016) Ergenlerde siber zorbalık ve siber mağduriyet ile ilişkili değişkenlerin incelenmesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 5:115-132.
- Delgado B, Carrasco MA, González-Peña P, Holgado-Tello FP (2018) Temperament and behavioral problems in young children: The protective role of extraversion and effortful control. *J Child Fam Stud*, 27:3232-3240.
- DeSmet A, Rodelli M, Walrave M, Soenens B, Cardon G, De Bourdeaudhuij I (2018) Cyberbullying and traditional bullying involvement among heterosexual and non-heterosexual adolescents, and their associations with age and gender. *Comput Human Behav*, 83:254-261.
- Dooley JJ, Pyżalski J, Cross D (2009) Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. *Z Psychol*, 217:182-188.
- Dou G, Xiang Y, Sun X, Chen L (2020) Link between cyberbullying victimization and perpetration among undergraduates: Mediating effects of trait anger and moral disengagement. *Psychol Res Behav Manag*, 1269-1276.
- Dursun S, Gökçe A, Aytaç S (2020) Siber zorbalık: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *International Journal of Social Inquiry*, 13:465-485.
- Elsaesser C, Russell B, Ohannessian CM, Patton D (2017) Parenting in a digital age: A review of parents' role in preventing adolescent cyberbullying. *Aggress Violent Behav*, 35:62-72.
- Englander E, Donnerstein E, Kowalski R, Lin CA, Parti K (2017) Defining cyberbullying. *Pediatrics*, 140:148-151.
- Erdur-Baker Ö (2010) Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New Media Soc*, 12:109-125.
- Erdur-Baker Ö, Kavşut F (2007) Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık. *Eurasian Journal of Educational Research*, 27:31-42.
- Eyuboglu M, Eyuboglu D, Pala SC, Oktar D, Demirtas Z, Arslantas D et al. (2021) Traditional school bullying and cyberbullying: Prevalence, the effect on mental health problems and self-harm behavior. *Psychiatry Res*, 297:113730.
- Fahy AE, Stansfeld SA, Smuk M, Smith NR, Cummins S, Clark C (2016) Longitudinal associations between cyberbullying involvement and adolescent mental health. *J Adolesc Health*, 59:502-509.
- Festl R, Quandt T (2013) Social relations and cyberbullying: The influence of individual and structural attributes on victimization and perpetration via the internet. *Hum Commun Res*, 39:101-126.
- Fisher BW, Gardella JH, Teurbe-Tolon AR (2016) Peer cybervictimization among adolescents and the associated internalizing and externalizing problems: A meta-analysis. *J Youth Adolesc*, 45:1727-1743.

- Gahagan K, Vaterlaus JM, Frost LR (2016) College student cyberbullying on social networking sites: Conceptualization, prevalence, and perceived bystander responsibility. *Comput Human Behav*, 55:1097-1105.
- Gámez-Guadix M, Orue I, Smith PK, Calvete E (2013) Longitudinal and reciprocal relations of cyberbullying with depression, substance use, and problematic internet use among adolescents. *J Adolesc Health*, 53:446-452.
- Garaigordobil M, Machimbarrena JM (2017) Stress, competence, and parental educational styles in victims and aggressors of bullying and cyberbullying. *Psicothema*, 29:335-340.
- Giumetti GW, Kowalski RM (2022) Cyberbullying via social media and well-being. *Curr Opin Psychol*, 45:101314.
- González-Cabrera J, Calvete E, León-Mejía A, Pérez-Sancho C, Peinado JM (2017) Relationship between cyberbullying roles, cortisol secretion and psychological stress. *Comput Human Behav*, 70:153-160.
- Gradinger P, Yanagida T, Strohmeier D, Spiel C (2015) Prevention of cyberbullying and cyber victimization: Evaluation of the ViSC Social Competence Program. *J Sch Violence*, 14:87-110.
- Gross EF (2004) Adolescent Internet use: What we expect, what teens report. *J Appl Dev Psychol*, 25:633-649.
- Gül H, Fırat S, Sertçelik M, Gül A, Gürel Y, Kılıç BG (2019) Cyberbullying among a clinical adolescent sample in Turkey: Effects of problematic smartphone use, psychiatric symptoms, and emotion regulation difficulties. *Psychiatry Clin Psychopharmacol*, 29:547-557.
- Hellfeldt K, López-Romero L, Andershed H (2020) Cyberbullying and psychological well-being in young adolescence: The potential protective mediation effects of social support from family, friends, and teachers. *Int J Environ Res Public Health*, 17:45.
- Hinduja S, Patchin JW (2008) Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behav*, 29:129-156.
- Hinduja S, Patchin JW (2013) Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students. *J Youth Adolesc*, 42:711-722.
- Hinduja S, Patchin JW (2017) Cultivating youth resilience to prevent bullying and cyberbullying victimization. *Child Abuse Negl*, 73:51-62.
- Hood M, Duffy AL (2018) Understanding the relationship between cyber-victimisation and cyber-bullying on social network sites: The role of moderating factors. *Pers Individ Dif*, 133:103-108.
- Horzum MB, Ayas T (2014) Orta öğretim öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorba ve sanal mağdur düzeylerinin yordanması. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 1:21-36.
- Horzum MB, Ayas T, Randler C, Düşünceli B (2021) The effects of empathy and circadian preference on cyberbullying of adolescents in Turkey. *Biol Rhythm Res*, 52:781-794.
- Jain O, Gupta M, Satam S, Panda S (2020) Has the Covid-19 pandemic affected the susceptibility to cyberbullying in India? *Comput Human Behav*, 2:100029.
- Kim J, Song H, Jennings WG (2017) A distinct form of deviance or a variation of bullying? Examining the developmental pathways and motives of cyberbullying compared with traditional bullying in South Korea. *Crime Delinq*, 63:1600-1625.
- Kokkinos CM, Antoniadou N, Asdre A, Voulgaridou K (2016) Parenting and Internet behavior predictors of cyber-bullying and cyber-victimization among preadolescents. *Deviant Behav*, 37:439-455.
- Kowalski RM, Limber SP (2007) Electronic bullying among middle school students. *J Adolesc Health*, 41:22-30.
- Kowalski RM, Giumetti GW, Schroeder AN, Lattanner MR (2014) Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychol Bull*, 140:1073-1137.
- Kowalski RM, Limber SP, McCord A (2019) A developmental approach to cyberbullying: Prevalence and protective factors. *Aggress Violent Behav*, 45:20-32.
- Kubiszewski V, Fontaine R, Huré K, Rusch E (2013) Cyber-bullying in adolescents: Associated psychosocial problems and comparison with school bullying. *L'Encephale*, 39:77-84.
- Larrañaga E, Yubero S, Ovejero A, Navarro R (2016) Loneliness, parent-child communication and cyberbullying victimization among Spanish youths. *Comput Human Behav*, 65:1-8.
- Legate N, Weinstein N, Przybylski AK (2019) Parenting strategies and adolescents' cyberbullying behaviors: Evidence from a preregistered study of parent-child dyads. *J Youth Adolesc*, 48:399-409.
- Li Q (2007) Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimisation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23:435-454.
- Menesini E, Nocentini A, Palladino BE (2012) Empowering students against bullying and cyberbullying: Evaluation of an Italian peer-led model. *Int J Conf Violence*, 6:313-320.
- Milosevic T (2016) Social media companies' cyberbullying policies. *Int J Commun*, 10:5164-5185.
- Navarro R, Serna C, Martínez V, Ruiz-Oliva R (2013) The role of Internet use and parental mediation on cyberbullying victimization among Spanish children from rural public schools. *European Journal of Psychology of Education*, 281:725-745.
- Nedim-Bal P, Kahraman S (2015) The effect of cyber bullying sensibility improvement group training program on gifted students. *Journal of Gifted Education Research*, 3:48-57.
- Olweus D (2013) School bullying: Development and some important challenges. *Annu Rev Clin Psychol*, 9:751-780.

- Olweus D, Limber SP (1983) The Olweus bullying prevention program: Implementation and evaluation over two decades. In *Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective* (Eds SR Jimerson, SM Swearer, DL Espelage):23-30. New York, Routledge.
- Ortega-Ruiz R, Rey-Alamillo RD, Casas-Bolaños JA (2012) Knowing, building and living together on internet and social networks: The ConRed cyberbullying prevention program. *Int J Conf Violence*, 6:302-312.
- Ozden MS, Icelliglu S (2014) The perception of cyberbullying and cybervictimization by university students in terms of their personality factors. *Procedia Soc Behav Sci*, 116:4379-4383.
- Özdemir M, Akar F (2011) Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 17:605-626.
- Padilla-Walker LM, Son D (2019) Longitudinal associations among routine disclosure, the parent-child relationship, and adolescents' prosocial and delinquent behaviors. *J Soc Pers Relat*, 36:1853-1871.
- Pala SÇ, Ünsal A, Emiral GÖ, Demirtaş Z, Zencirci SA, Tözün M et al. (2021) Evaluation of cyberbullying and multidimensional perceived social support levels in high school students of Turkey. *Journal of Istanbul Faculty of Medicine*, 84:104-112.
- Palermi AL, Servidio R, Bartolo MG, Costabile A (2017) Cyberbullying and self-esteem: An Italian study. *Comput Human Behav*, 69:136-141.
- Patchin JW, Hinduja S (2006) Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence Juv Justice*, 4:148-169.
- Peker A (2015a) Ergenlerin saldırganlık ve siber zorbalık davranışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 61:323-336.
- Peker A (2015b) Ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık statülerini yordayan risk faktörlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*: 40:57-75.
- Peker A, İskender M (2015) İnsani değerler yönelimli psiko-eğitim programının siber zorbalık üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19:11-22.
- Peterson J, Densley J (2017) Cyber violence: What do we know and where do we go from here?. *Aggress Violent Behav*, 34:193-200.
- Pichel R, Foody M, O'Higgins Norman J, Feijóo S, Varela J, Rial A (2021) Bullying, cyberbullying and the overlap: What does age have to do with it? *Sustainability*, 13:8527.
- Rose CA, Tynes BM (2015) Longitudinal associations between cybervictimization and mental health among US adolescents. *J Adolesc Health*, 57:305-312.
- Sasson H, Mesch G (2017) The role of parental mediation and peer norms on the likelihood of cyberbullying. *J Genet Psychol*, 178:15-27.
- Schneider SK, O'donnell L, Stueve A, Coulter RW (2012) Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *Am J Public Health*, 102:171-177.
- Selkie EM, Fales JL, Moreno MA (2016) Cyberbullying prevalence among US middle and high school-aged adolescents: A systematic review and quality assessment. *J Adolesc Health*, 58:125-133.
- Süslü DP, Oktay A (2018) Lise öğrencilerinde siber zorbalık ve siber mağduriyetle ilişkili bazı değişkenlerin incelenmesi. *Elementary Education Online*, 17:1877-1895.
- Şahin M (2012) The relationship between the cyberbullying/cybervictimization and loneliness among adolescents. *Child Youth Serv Rev*, 34:834-837.
- Şahin M, Sarı SV, Özer Ö, Er SH (2010) Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21:257-270.
- Taştekin E, Bayhan P (2018) Ergenler arasındaki siber zorbalığın ve mağduriyetin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 5:21-45.
- Taylan HH, Aydın F, Topal M (2017) Ortaokul öğrencilerinin sanal zorba olma durumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Sakarya ili örneği. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 4:41-59.
- Tokunaga RS (2010) Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Comput Human Behav*, 26:277-287.
- Topcu Ç, Erdur-Baker Ö (2010) The revised cyber bullying inventory (RCBI): Validity and reliability studies. *Procedia Soc Behav Sci*, 5:660-664.
- Topçu Ç, Erdur-Baker Ö, Çapa-Aydın Y (2008) Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *Cyberpsychol Behav*, 11:643-648.
- Tsitsika A, Janikian M, Wójcik S, Makaruk K, Tzavara E, Tzavara C et al. (2015) Cyberbullying victimization prevalence and associations with internalizing and externalizing problems among adolescents in six European countries. *Comput Human Behav*, 51:1-7.
- Turliuc MN, Măirean C, Boca-Zamfir M (2020) The relation between cyberbullying and depressive symptoms in adolescence. The moderating role of emotion regulation strategies. *Comput Human Behav*, 109:106341.
- Ünver H, Koç Z (2017) Siber zorbalık ile problemlerli internet kullanımı ve riskli internet davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Turkish Educational Sciences*, 15:117-140.

- Wang P, Wang X, Lei L (2021) Gender differences between student–student relationship and cyberbullying perpetration: An evolutionary perspective. *J Interpers Violence*, 36:9187-9207.
- Watts LK, Wagner J, Velasquez B, Behrens PI (2017) Cyberbullying in higher education: A literature review. *Comput Human Behav*, 69:268-274.
- Whittaker E, Kowalski RM (2015) Cyberbullying via social media. *J Sch Violence*, 14:11-29.
- Wiguna T, Ismail RI, Sekartini R, Rahardjo NSW, Kaligis F, Prabowo AL et al. (2018) The gender discrepancy in high-risk behaviour outcomes in adolescents who have experienced cyberbullying in Indonesia. *Asian J Psychiatr*, 37:130-135.
- Willard NE (2007) *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Aggression, Threats, and Distress*. Illinois, Research Press.
- Wong RY, Cheung CM, Xiao B (2018). Does gender matter in cyberbullying perpetration? An empirical investigation. *Comput Human Behav*, 79:247-257.
- Ybarra ML, Mitchell KJ (2004) Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver–child relationships, Internet use, and personal characteristics. *J Adolesc* 27:319-336.
- Zsila Á, Orosz G, Király O, Urbán R, Ujhelyi A, Jármi É et al. (2018) Psychoactive substance use and problematic internet use as predictors of bullying and cyberbullying victimization. *Int J Ment Health Addict*, 16:466-479.
- Zsila Á, Urbán R, Griffiths MD, Demetrovics Z (2019) Gender differences in the association between cyberbullying victimization and perpetration: The role of anger rumination and traditional bullying experiences. *Int J Ment Health Addict*, 17:1252-1267.
- Zurcher JD, Holmgren HG, Coyne SM, Barlett CP, Yang C (2018) Parenting and cyberbullying across adolescence. *Cyberpsychol Behav Soc Netw* 21:294-303.
- Zych I, Baldry AC, Farrington DP (2017) School bullying and cyberbullying: Prevalence, characteristics, outcomes, and prevention. In *Handbook of Behavioral Criminology* (Eds VB Van Hasselt, ML Bourke): 113-138. New York, Springer International Publishing.
- Zych I, Baldry AC, Farrington DP, Llorent, VJ (2019) Are children involved in cyberbullying low on empathy? A systematic review and meta-analysis of research on empathy versus different cyberbullying roles. *Aggress Violent Behav*, 45:83-97.

Yazarların Katkıları: Çalışmaya önemli bir bilimsel katkı sağlandığı ve makalenin hazırlanmasında veya gözden geçirilmesinde yardımcı olduğu tüm yazar(lar) tarafından beyan edilmiştir.

Danışman Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma için finansal destek alındığı beyan edilmemiştir.

Authors Contributions: The author(s) have declared that they have made a significant scientific contribution to the study and have assisted in the preparation or revision of the manuscript

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared.

Financial Disclosure: No financial support was declared for this study.